

Alma Fratrum Minorum Provincia
Immaculatae Conceptionis B. M. V.
in Polonia

STUDIA
SERAPHICO-SLAVICA

Commentarium semestre



Vol. I, fasc. 1 – 2007

TABLE OF CONTENTS

<i>Editorial</i>	9
Pius K. BARANOWSKI OFM, <i>Gen 4, 1: Dalle parole alla teologia</i>	13
Roland M. PANCERZ OFM, <i>Un'osservazione sull'ambito del concetto di ΠΡΟΠΑΘΕΙΑ in Didimo d'Alessandria</i>	41
Krzysztof GÓZDŹ, <i>Mysterium des Menschen. Neue theologische Anthropologie</i>	57
Cecylian S. NAPIÓRKOWSKI OFMConv., <i>Due begli incontri con la filosofia di Giovanni Duns Scoto nella teologia contemporanea</i>	71
Karlo BALIĆ OFM, <i>San Tommaso d'Aquino ed altri dottori (I)</i>	83

Rdz 4, 1: OD SŁÓW DO TEOLOGII

Okrzyk Ewy po narodzinach Kaina zawiera trudności filologiczne i do dzisiaj jest tłumaczony na różne sposoby. Jak zauważył G. von Rad, każde słowo, ponieważ jest nieoczekiwane w tym kontekście, stwarza trudności: czasownik קנה jest nie używany w odniesieniu do narodzin, podobnie słowo שא na określenie noworodka; również przyimek תא nie jest od razu zrozumiały¹. Uwaga egzegetów jest zatem słusznie skupiona na rozważaniach filologicznych. Wydaje się jednak, że tym sposobem interpretacja teologiczna słów Ewy pozostaje trochę w cieniu. Naszym celem będzie zatem próba analizy wiersza Rdz 4, 1, czyli przedstawienie różnych możliwości jego rozumienia i zaproponowanie interpretacji teologicznej.

UWAGI OGÓLNE O Rdz 4, 1

Wiersz ten nie stwarza szczególnych trudności w zakresie krytyki tekstu². *Masorah* przytoczona w *Biblia Hebraica Stuttgartensia*⁵ przedstawia dwie noty odnoszące się tylko do liczby występowania słów: forma והאדם pojawia się w całej Biblii tylko w tym wierszu a קנייתא znajduje się jeszcze pięć razy³.

Model literacki obecny w Rdz 4, 1 (mężczyzna X miał stosunek płciowy z kobietą Y, ona poczęła, porodziła dziecko, któremu nadano imię) jest sza-

¹ Por. *Genesis. A Commentary* (tł. J. H. MARKS), Londyn 1979, s. 103.

² Trzeba jedynie odnotować, że w Rdz 4, 1 Septuaginta przekłada imię Boże za pomocą *ὁ θεός* zamiast zwykle używanego *ὁ κύριος*. Sugerowałoby to, że w *Vorlage* Septuaginty zamiast tetragrammu znajdowało się słowo אלהים. Natomiast według J. W. WEVERS'a byłby to wybór tłumacza Septuaginty, który świadomie uniknął słowa *ὁ κύριος*. Wevers nie tłumaczy jednak, jakie byłyby motywy takiego wyboru; por. *Notes on the Greek Text of Genesis* (Society of Biblical Literature. Septuagint and Cognate Studies Series, 35), Atlanta 1993, s. 51. Podsumowując, lekcja ta nie ma zbyt wielkiej wagi.

³ Pozostałe wystąpienia to: Rdz 47, 23; Rt 4, 5 (*qetiv*), Rt 4, 9. 10; Koh 2, 7.

Gen 4, 1: DALLE PAROLE ALLA TEOLOGIA

L'esclamazione di Eva dopo il parto di Caino contiene alcune difficoltà filologiche e fino ad oggi viene spiegata in diversi modi. Come ha rilevato G. von Rad, essendo insolita in questo contesto, ogni parola causa delle difficoltà: il verbo קנה è inconsueto per la nascita come anche la parola שיא usata per designare un neonato; pure la preposizione את non è immediatamente comprensibile¹. L'attenzione degli esegeti è quindi giustamente concentrata sulle considerazioni filologiche. Pare che però così l'interpretazione teologica delle parole di Eva è un po' trascurata. Il nostro scopo sarà perciò analizzare Gen 4, 1 per illustrare le sfumature dei suoi possibili modi di comprensione e offrire una lettura teologica.

NOTE GENERALI SU Gen 4, 1

Il versetto non offre particolari problemi di *critica textus*². La *Masorah della Biblia Hebraica Stuttgartensia*⁵ presenta due note riguardanti soltanto il numero delle occorrenze: la forma והאדם appare in tutta la Bibbia unicamente in questo versetto mentre קניתי si trova altre cinque volte³.

Modello letterario di Gen 4, 1 (un uomo X ha avuto rapporto sessuale con una donna Y, lei concepì, partorì un figlio a cui è stato dato un certo nome) è stereotipato. Con modifiche dei verbi, dei personaggi parlanti oppure con

¹ Cf. *Genesis. A Commentary* (trad. J. H. MARKS), London 1979, p. 103.

² Solamente c'è da notare che in Gen 4, 1 la *Septuaginta* traduce il tetragramma divino impiegando ὁ θεός invece del più solito ὁ κύριος. Ciò potrebbe uggerire che nella *Vorlage* della *Septuaginta* al posto del tetragramma si aveva אלהים. Invece secondo J. W. WEVERS si tratterebbe di una scelta del traduttore della *Septuaginta*, che avrebbe evitato ὁ κύριος intenzionalmente. Wevers non spiega però quali sarebbero i motivi di tale scelta; cf. *Notes on the Greek Text of Genesis* (Society of Biblical Literature. Septuagint and Cognate Studies Series, 35), Atlanta 1993, p. 51. – In conclusione, si tratta di una variante testuale di poca importanza.

³ Le altre occorrenze sono: Gen 47, 23; Rt 4, 5 (*qetiv*); Rt 4, 9. 10; Qo 2, 7.

blonowy. Ze zmianami czasowników, osób mówiących albo z opuszczeniami składników, model ten znajduje się także w innych fragmentach Biblii a powtórzony staje się częścią szerszego opowiadania genealogicznego⁴. Można zatem mówić o gatunku literackim „sprawozdania o narodzinach”, do którego należy także nasz wiersz⁵. W kontekście najbliższym szczególnie widoczne jest podobieństwo literackie między Rdz 4, 1 a 4, 17. 25.

Omawiany wiersz zawiera w opowiadaniu o narodzinach Kaina pięć czasowników i w mowie niezależnej Ewy jeden. Rdz 4, 1 rozpoczyna *x-qatal*, forma tła narracyjnego (poboczny poziom komunikacji)⁶. W kontekście szerszym forma ta wskazuje tutaj na początek nowej jednostki narracyjnej. Następnie opowiadanie postępuje do przodu szybko poprzez łańcuch form *wayyiqtol*. Ostatnia z nich wprowadza mowę niezależną, w której *qatal* początkowy (קניתי) odnosi się do osi przeszłości.

Pierwsza część Rdz 4, 1 jest zrozumiała, nie zawiera szczególnych trudności. Problemy dotyczące przede wszystkim znaczenia słów znajdują się w okrzyku Ewy.

CZASOWNIK קנה

Słowniki starszej daty (jak np. BDB) przedstawiają dla czasownika קנה tylko jeden, wspólny z innymi językami semickimi, sens podstawowy „nabyć” z najczęstszym użyciem w znaczeniu „kupić”. Pod tym znaczeniem są wyliczone wystąpienia, które właściwie się w nim nie mieszczą. Dodane są zatem uwagi o użyciach specjalnych⁷. Słowniki współczesne podają zaś dwa lub trzy znaczenia: nabyć, kupić i stworzyć⁸. Zmiana ta jest spowodowana bez wątplenia odkryciami użycia rdzenia *qny* w hebrajskim pozabiblijnym i innych językach semickich północno-zachodnich. I tak w uga-

⁴ Por. Rdz 21, 2-3; 29, 32-35; 30, 4-13. 16-24; 38, 2-5; 1Sm 1,20; 2Sm 11, 4-5; 1 Krn 7, 23; Iz 8, 3-4; Oz 1, 3-4. 6. 8-9.

⁵ Por. T. D. FINLAY, *The Birth Report Genre in the Hebrew Bible* (Forschungen zum Alten Testament, 2. Reihe), Tybinga 2005. – Autor klasyfikuje Rdz 4, 1 jako „a complete birth report” (s. 77).

⁶ Co do sposobu analizy składni hebrajskiej użytej tutaj, zob.: A. NICCACCI, *Sintaxis del hebreo biblico* (tł. G. SEIJAS DE LOS RÍOS-ZARZOSA), Navarra 2002².

⁷ Por. F. BROWN, S. R. DRIVER, C. A. BRIGGS, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Oxford 1907, ss. 888-889, który daje znaczenie „get, acquire” dla Rdz 14, 19. 22; Pwt 32, 6; Ps 139, 13; Prz 8, 22 dodając „of God as originating, creating”; o Wj 15, 16; Iz 11, 11, Ps 74, 2; 78, 54 jest zauważone: „of God as victoriously redeeming his people”. Dla Gen 4, 1 jest zaproponowane tylko jedno znaczenie „to acquire”.

⁸ Por. L. KOEHLER, W. BAUMGARTNER, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of The Old Testament* (tł. i wyd. M. E. J. RICHARDSON), vol. III, Lejda-Nowy Jork-Kolonia, 1996, ss. 1111-1113. – Słownik ten klasyfikuje znaczenie czasownika קנה w Rdz 4, 1 jako niepewne i szeroko je omawia.

omissione dei componenti, questo modello letterario si trova anche altrove e in alcuni casi, ripetuto diventa parte di una narrazione genealogica più ampia⁴. Si può perciò parlare di un genere letterario di “rapporto sulla nascita” a cui appartiene anche il nostro versetto⁵. Nel contesto prossimo si rileva particolarmente la somiglianza letteraria tra i versetti Gen 4, 1 e 4, 17. 25.

Il versetto contiene nella narrazione della nascita di Caino cinque verbi e nel discorso diretto di Eva un solo. Gen 4, 1 si apre con *x-qatal*, una forma della sfondo narrativo (livello secondario della comunicazione)⁶. Nel suo contesto più largo questa forma marca qui l’inizio di una nuova unità narrativa. Dopo il *x-qatal*, la narrazione prosegue rapidamente con una catena di *wayyiqtol*. L’ultimo di essi introduce il discorso diretto in cui *qatal* iniziale (קניתי) si riferisce all’asse del passato.

La prima parte narrativa del Gen 4, 1 è dunque ben comprensibile, non contiene particolari difficoltà. I problemi, soprattutto di tipo lessicale, riguardano l’esclamazione di Eva.

IL VERBO קנה

Un dizionario tradizionale, come BDB, presenta per il verbo קנה un solo significato basilare, condiviso con altre lingue semitiche, di “acquire”, di solito nel senso di “comprare”. Sotto questo significato si elencano anche le occorrenze che non vi entrano esattamente. Si aggiunge perciò una nota su un uso speciale⁷. I dizionari moderni offrono due o tre significati: comprare, acquire e creare⁸. Questo cambio è dovuto senz’altro alle scoperte di usi della radice *qny* con significato di “creare” in ebraico extra-biblico

⁴ Cf. Gen 21, 2-3; 29, 32-35; 30, 4-13. 16-24; 38, 2-5; 1 Sam 1, 20; 2 Sam 11, 4-5; 1 Cr 7, 23; Is 8, 3-4; Os 1, 3-4. 6. 8-9.

⁵ Cf. T. D. FINLAY, *The Birth Report Genre in the Hebrew Bible* (Forschungen zum Alten Testament, 2. Reihe), Tübingen 2005. L’autore classifica Gen 4, 1 come “a complete birth report” (p. 77).

⁶ Per il metodo dell’analisi sintattica applicato qui vedi: A. NICCACCI, *Sintaxis del Hebreo Biblico* (trad. G. SEIJAS DE LOS RÍOS-ZARZOSA), Navarra 2002².

⁷ Cf. F. BROWN, S. R. DRIVER, C. A. BRIGGS, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Oxford 1907, pp. 888-889 che dà il significato di “get, acquire” per Gen 14, 19. 22; Dtr 32, 6; Sal 139, 13; Pr 8, 22 aggiungendo “of God as originating, creating”; per Es 15, 16; Is 11, 11, Sal 74, 2; 78,54 è annotato: “of God as victoriously redeeming his people”. Per Gen 4,1 è proposto solamente significato di “acquire”.

⁸ Cf. L. KOEHLER, W. BAUMGARTNER, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of The Old Testament* (trad. e ed. M. E. J. RICHARDSON), vol. III, Leiden-New York-Köln 1996, pp. 1111-1113. Questo dizionario classifica il significato di קנה in Gen 4, 1 come incerto e lo discute ampiamente.

rytyckim Asherah, małżonka Ela, nosi tytuł *qnyt ilm*⁹. Według *communis opinio* tytuł ten znaczy „stworzycielka, rodzicielka bogów”. Tytuł boski używający rdzenia *qny* musiał być rozpowszechniony w kulturze kanańskiej. Przykłady można znaleźć w fenickim, neo-punickim a być może nawet hetyckim¹⁰. W hebrajskim zbliżone wyrażenie (קנארץ) zostało znalezione na dzbanie z siódmego wieku przed Chr.¹¹. Pozostaje pytanie, czy ma się do czynienia z jednym czy dwoma rdzeniami קנה¹². By lepiej zrozumieć znaczenie קנה w Rdz 4, 1 są nie tyle pomocne słowniki, ile spostrzeżenie, w jakim znaczeniu i w jakich skojarzeniach jest używany ten czasownik w samej Biblii.

Pierwszym znaczeniem czasownika קנה jest „nabyć”. Zwykle używa się go w sensie „kupić coś od kogoś płacąc”. Na ogół w kontekście chodzi o handel i pieniądze¹³. Najczęstsze użycie jako „kupić” nie oznacza jednak, że czasownik קנה ma dzisiejsze znaczenie handlowe. Chodzi o czasownik ze znaczeniem szerszym, ale który jest używany najczęściej właśnie w kontekście zakupu-sprzedazy.

Obecnie czasownik „kupić” stosuje się tylko w odniesieniu do rzeczy, zatem jego użycie w innym kontekście daje skojarzenia negatywne. Tymczasem czasownik קנה używany jest w Biblii także w odniesieniu do innych rzeczywistości. Są one następujące: mądrość (Prz 4, 5. 7; 16, 16; 17, 16), pojętność (Prz 4, 5. 7; 16, 16), kobieta (Rt 4, 5. 10), serce (Prz 15, 32; 19, 8), wiedza (Prz 18, 15), bystrość (Prz 1, 5), prawda (Prz 23, 23)¹⁴. Należy zauważyć, że rzeczywistości w odniesieniu do których używa się czasownika קנה są dobrami ważnymi dla życia. Nadto, ich nabycia nie należy

⁹ Por. J. L. CUNCHILLOS, J. P. VITA, J. Á. ZAMORA, *The Texts of the Ugaritic Data Bank* (tł. A. LACADENA, A. CASTRO), Piscataway (New Jersey) 2003, vol. I, 1. 4: I: 22; 1.4: III: 26; 1.4: III:30; 1.4: III: 35; 1. 4: IV: 32; 1. 8: II: 2.

¹⁰ Por. KOEHLER-BAUMGARTNER, *The Hebrew and Aramaic Lexicon* III, s. 1112.

¹¹ Por. SH. AHITUV, *HaKetav VeHaMiktav. Handbook of Ancient Inscriptions from the Land of Israel and the Kingdoms beyond the Jordan from the Period of the First Commonwealth* (The Biblical Encyclopaedia Library, 21), Jeruzolima 2005, ss. 30-31 [Heb.].

¹² Por. E. JENNI, C. WESTERMANN, *Theological Lexicon of the Old Testament* (tł. M. E. BIDDLE), vol. III, Peabody 1997, ss. 1148-1149.

¹³ Por. Rdz 25, 10; 33, 19; 39, 1; 47, 23; 49, 30; 50, 13; Wj 21, 2; Kpł 22, 11; 25, 14. 15. 25 (paralelnie z מכר) 25, 30. 44. 45. 50; 27, 24; (מכר); Pwt 28, 68 (paralelnie z מכר); Joz 24, 32; Rt 4, 5. 9; 2 Sm 12, 3; 24, 21. 24; 1 Krl 16, 24; 2 Krl 12, 13; 22, 6; 1 Krn 21, 24; 2 Krn 34, 11; Prz 20, 14; Koh 2, 7; Iz 1, 3; 24, 2; 43, 24 (בכסף); Jr 13, 1. 2. 4, 32, 7. 15. 25. 43; Ez 7, 12 (paralelnie z מכר); Am 8, 6 (בכסף); Za 11, 5 (paralelnie z מכר).

¹⁴ Ostatni przykład (Prz 23, 23: „Kup prawdę i nie sprzedawaj mądrości, dyscypliny, rozumienia”) pokazuje jak bardzo różne od naszego jest biblijne rozumienie czasowników „kupić” (קנה) i „sprzedawać” (מכר).

e in altre lingue semitiche nord-occidentali. In ugaritico, Asherah, sposa di El, porta titolo *qnyt ilm*⁹. Secondo la *communis opinio* esso s'intende come "creatrice, generatrice degli dei". Un titolo divino che impiega la radice *qny* doveva essere diffuso nel modo cananaico. Gli esempi si possono trovare in fenicio, neo-punico e forse addirittura in ittita¹⁰. In ebraico un'espressione analoga (קנארץ) fu trovata a Gerusalemme su una giara dal settimo secolo a. Ch.¹¹. Rimane la questione se si ha un'unica radice *qny* o due¹². Per approfondire il significato di קנה in Gen 4, 1 bisogna però non fidarsi ai dizionari, ma vedere in quale senso, con quali associazioni di idee si usa questo verbo nella Bibbia.

Il primo significato di קנה è "acquisire". Ordinariamente si usa questa radice con l'accezione "acquistare qualcosa da qualcuno pagando un prezzo". Di solito il contesto è quello dei soldi e di commercio¹³. Il significato più comune di "comprare" non deve però indurre a pensare che il verbo קנה abbia un valore commerciale in senso moderno. Si tratta di un verbo con significato più ampio, anche se viene usato per lo più in contesto di compra-vendita.

Oggi "comprare" si dice soltanto in riferimento alle cose, perciò l'uso di questo verbo in un altro contesto porta con sé una connotazione negativa. Invece il verbo קנה "acquisire"/"comprare" si usa nella Bibbia anche per altre realtà. Le realtà di cui si descrive l'acquisto con קנה sono: la sapienza (Pr 4, 5. 7; 16, 16; 17, 16), l'intelligenza (Pr 4, 5. 7; 16, 16), una donna (Rt 4, 5. 10), il cuore (Pr 15, 32; 19, 8), la conoscenza (Pr 18, 15); l'acutezza (Pr 1, 5), la verità (Pr 23, 23)¹⁴. È da notare che le realtà per cui si usa il

⁹ Cf. J. L. CUNCHILLOS, J. P. VITA, J. Á. ZAMORA, *The Texts of the Ugaritic Data Bank* (trad. A. LACADENA, A. CASTRO), vol. I, New Jersey 2003, 1. 4: I: 22; 1. 4: III: 26; 1. 4: III: 30; 1. 4: III: 35; 1. 4: IV: 32; 1. 8: II: 2.

¹⁰ Cf. KOEHLER-BAUMGARTNER, *The Hebrew and Aramaic Lexicon* III, 1112.

¹¹ Cf. SH. AHITUV, *HaKetav VeHaMiktav. Handbook of Ancient Hebrew Inscriptions from the Land of Israel and the Kingdoms beyond the Jordan from the Period of the First Commonwealth* (The Biblical Encyclopaedia Library, 21), Jerusalem 2005, pp. 30-31 [Heb.].

¹² Cf. E. JENNI, C. WESTERMANN, *Theological Lexicon of the Old Testament* (trad. M. E. BIDDLE), vol. III, Peabody 1997, pp. 1148-1149.

¹³ Cf. Gen 25, 10; 33, 19; 39, 1; 47, 23; 49, 30; 50, 13; Es 21, 2; Lv 22, 11; 25, 14. 15. 25 (in parallelo con מכר), 25, 30. 44. 45. 50; 27, 24; Dt 28, 68 (in parallelo con מכר); Gs 24, 32; Rt 4, 5. 9; 2 Sam 12, 3; 24, 21. 24; 1 Re 16, 24; 2 Re 12, 13; 22, 6; 1 Cr 21, 24; 2 Cr 34, 11; Pr 20, 14; Qo 2, 7; Is 1, 3; 24, 2; 43, 24 (בכסף); Ger 13, 1. 2. 4, 32, 7. 15. 25. 43; Ez 7, 12 (in parallelo con מכר); Am 8, 6 (בכסף); Zc 11, 5 (in parallelo con מכר).

¹⁴ L'ultimo esempio di Pr 23, 23 ("Compra la verità e non vendere la sapienza, la disciplina, l'intelligenza") mostra, tra l'altro, come sia diversa dalla nostra la concezione biblica di "comprare" (קנה) e "vendere" (מכר).

rozumieć jako panowanie nad czymś, ale jako osiągnięcie rzeczywistości uznanej za drogą i godną wszelkiego wysiłku¹⁵.

Drugim znaczeniem czasownika קנה, które trzeba uściślić, jest „stwarzać”. Trzeba na wstępie zauważyć, że w hebrajskim, a co za tym idzie w wyrażeniach biblijnych, sens czasowników odnoszących się do stwarzania nie niesie treści współczesnych, przede nie tej stworzenia *ex nihilo*. Co więcej, każdy z nich ma własny odcień, jak np. יצר, którego niuanssem w sensie stwarzania jest „kształtować”. By ustalić niuans czasownika קנה są znaczące Ps 139, 13; Prz 8, 22 i przede wszystkim Pwt 23, 6. W Pwt 32, 6 czasownik קנה, użyty równolegle z dwoma innymi czasownikami oznaczającymi stwarzanie (עשה i כּוּן), ma bez wątpliwa znaczenie „stwarzać” a nie „nabywać”. Ponadto jest on użyty razem ze słowem „ojciec”. To połączenie sugeruje, że idea stwarzania wyrażana przez קנה odnosi się przede wszystkim do ojcostwa i zradzania. Potwierdza to Ps 139, 13, w którym קנה jest użyte w kontekście ciąży. Te cytaty poświadczają, że odcieniem קנה w odniesieniu do stwarzania jest „zradzać”¹⁶. To znaczenie dostrzega się również w wierszu Prz 8, 22, który przedstawia Mądrość w jej szczególnej, prawie rodzinnej relacji z Bogiem. W Rdz 14, 19. 22 czasownik קנה ma bardziej ogólny sens „stwarzać”. Te dwa jego wystąpienia są dość szczególne, ponieważ chodzi o kananejski tytuł boski. Jednak także i tym tytule można widzieć sens „zradzać”. Stworzyciel byłby zatem przedstawiony tutaj jako Ojciec stworzenia, jak to czyni w odniesieniu do deszczu i rosy Hi 38, 28: „Deszcz ma ojca? Albo kto zrodził krople rosy?”.

Połączenie dwóch znaczeń i gra skojarzeń prowadzi do interesującego rozumienia Wj 15, 16 i Ps 74, 2 gdzie קנה odnosi się do początków narodu wybranego. Biblia używając czasownika קנה wyrażałaby jednym słowem, że Bóg nabył lud jako swoją szczególną własność i tak stał się jego Ojcem. Podobna gra skojarzeń jest możliwa w Rdz 4, 1?

¹⁵ Por. Mt 13, 45-46.

¹⁶ Tak rozumie go F. M. CROSS, *Yahweh and the God of the Patriarch*, ‘Harvard Theological Review’ 40 (1962) 240-241 (szczególnie przypis 70), który w odnosząc się do pewnego fragmentu ugarytyckiego zauważa: „There is no longer slightest reason to doubt this meaning of the root *qny* in Canaanite. To be sure it may stand closer in meaning in this and other contexts to ‘procreating’ than ‘creating’ in a medieval or modern sense”. Natomiast C. Gordon w liście cytowanym przez W. A. Irwing’a napisał: „I agree fully... that Gen 4, 1 and Prov 8, 22 refer primarily to *bearing* or *begetting* children. English requires this distinction relative to the two parents, but Heb./Ug. *qny* is applied to parents of both sexes. I am inclined to regard the *begetting* idea as primary, and the *getting* or *owning* as secondary in Semitic, on the principle that the concrete strongly tends to precede the abstract. What you have sired is yours”: W. A. IRWING, *Where Shall Wisdom Be Found*, ‘Journal of Biblical Literature’ 80 (1961) 143.

verbo קנה sono importanti beni vitali. Inoltre, il loro acquisto non è da intendere nel senso di dominio su una cosa ma come conseguimento di una realtà giudicata cara e degna di ogni sforzo¹⁵.

Secondo significato del verbo קנה che bisogna precisare è “creare”. Non è affatto superfluo osservare che in ebraico, e di conseguenza nel linguaggio biblico, il senso dei verbi che designano la creazione non comporta le connotazioni moderne, soprattutto non quella di *creatio ex nihilo*. Inoltre, ognuno di essi ha un’accezione propria, come per es. יצר, che è sì “creare” ma nel senso di “dare una forma”. Per stabilire la sfumatura propria del verbo קנה sono emblematici Sal 139, 13; Pr 8, 22 e soprattutto Dt 32, 6. In Dt 32, 6 il verbo קנה, stando in parallelo con due altri verbi di creazione (עשה e כוון), ha senza dubbio il significato di creare e non di acquistare. Inoltre si trova in parallelo con la parola “padre”. Questa connessione fa pensare che l’idea di creare espressa da קנה ha più a che fare con la paternità e la generazione che non con un altro senso. Lo prova anche Sal 139, 13, dove קנה si trova nel contesto di processo generativo, di gravidanza. Queste occorrenze suggeriscono che l’accezione primaria di קנה nel senso di “creare” è quella di “generare”¹⁶. Questa sfumatura si scorge pure in Pr 8, 22 che presenta la Sapienza nel suo particolare, addirittura filiale rapporto con Dio. In Gen 14, 19. 22 il verbo קנה è usato in un senso più generale di creare. Queste occorrenze sono però un po’ speciali, trattandosi di un titolo divino propriamente cananeo. Anche in questo titolo si può però vedere l’accezione di generare. Esso presenterebbe allora il Creatore con l’immagine del Padre del creato, come Gb 38, 28 lo fa in riferimento alla pioggia e alla rugiada: “La pioggia ha un padre? O chi ha generato le gocce di rugiada?”.

Un intreccio dei due significati (acquistare e generare) e un gioco delle associazioni conduce anche a una interessante lettura di Es 15, 16 e Sal

¹⁵ Cf. Mt 13, 45-46.

¹⁶ In questo senso lo intende F. M. CROSS, *Yahweh and the God of the Patriarch*, in ‘Harvard Theological Review’ 40 (1962) 240-241 (particolarmente nota 70) che in riferimento a un passaggio ugaritico annota: “There is no longer slightest reason to doubt this meaning of the root *qny* in Canaanite. To be sure it may stand closer in meaning in this and other contexts to ‘procreating’ than ‘creating’ in a medieval or modern sense”. E C. Gordon in una comunicazione riferita da W. A. Irwing scrisse: “I agree fully... that Gen 4, 1 and Prov 8, 22 refer primarily to *bearing* or *begetting* children. English requires this distinction relative to the two parents, but Heb./Ug. *qny* is applied to parents of both sexes. I am inclined to regard the begetting idea as primary, and the getting or owning as secondary in Semitic, on the principle that the concrete strongly tends to precede the abstract. What you have sired is yours”: W. A. IRWING, *Where Shall Wisdom Be Found*, ‘Journal of Biblical Literature’ 80 (1961) 143.

איש

Być może jest prawdą, że w kontekście Rdz 4,1 powinno się pojawić raczej słowo בן lub ילד a nie איש. Nie należy jednak wyolbrzymiać tej trudności. Słowo איש posiada w hebrajskim szerokie i różnorodne użycia¹⁷. Znaczy „osoba płci męskiej” i w tym ogólnym znaczeniu „człowieka-mężczyzny” określa w Rdz 4, 1 nowonarodzonego Kaina. Jest zadaniem egzegezy wytłumaczyć, dlaczego właśnie to słowo zostało wybrane przez autora.

את

Słowo את może być rozumiane jako *nota accusativi* albo jako przyimek „z”. Gramatycznie obie interpretacje są możliwe, lecz na podstawie znaczenia w Rdz 4,1 pierwsze z rozwiązań jest do odrzucenia¹⁸.

Gdy się konsultuje słowniki można mieć wrażenie, że przyimek את („z”) ma różne znaczenia¹⁹. W rzeczywistości jednak można je wszystkie sprowadzić do znaczenia podstawowego „z” to znaczy „razem, obok, blisko”²⁰. Przyimek את zyskuje nowe znaczenia tylko w złożeniach: את פני „przed” i מאת „od”. Przyimek ten ma zatem jedno znaczenie podstawowe „z” a jego odcienie trzeba ustalić na podstawie kontekstu.

UWAGI DO PRZEKŁADU SŁÓW EWY

Z omówienia słownictwa wynika, że sensu czasownika קניתי należy szukać w dwóch grupach możliwych znaczeń: „nabyć” (zwykle używanym jako „kupić”) i „stwarzać” (z odcieniem „zradzać”). Dla את ma się tylko jedno znaczenie – „z”. Jako pierwszemu przyjrzymy się znaczeniu את.

¹⁷ Por. JENNI-WESTERMANN, *Theological Lexicon I*, ss. 98-104.

¹⁸ Jeśli interpretuje się את jako *nota accusativi*, imię Boże staje się apozycją do איש, otrzymuje się zatem znaczenie: „człowiek, który jest Panem”. Takie znaczenie jest przyjmowane przez niewielu, którzy mu nadają interpretacje teologiczno-mitologiczne. Por. C. WESTERMANN, *Genesis 1-11. A Commentary*, (tł. J. J. SCULLION), Augsburg (Minneapolis) 1984, s. 291.

¹⁹ Por. D. J. A. CLINES (wyd.), *The Dictionary of Classical Hebrew I*, Sheffield 1993, ss. 448-453.

²⁰ A. EVEN-SHOSHAN klasyfikuje tylko trzy pojawienia się przyimka את niezłożonego ze znaczeniem różnym od עם (Sdz 3, 19; 4, 11; 1 Krl 9, 26); w tych miejscach przyimek ten oznacza bliskość miejsca. Jednak także to użycie nie jest dalekie od znaczenia „z”; por. A. EVEN-SHOSHAN (ed.), *A New Concordance of the Bible. Thesaurus of the Language of the Bible, Hebrew and Aramaic Roots, Words, Proper Names, Phrases and Synonyms*, [s. l.] 2000, 139 [Heb].

74, 2, dove קנה si riferisce alle origini del popolo eletto. Il testo biblico utilizzando il verbo קנה direbbe con una sola parola che Dio ha acquistato il suo popolo come una sua proprietà particolare ed è diventato suo padre. È possibile un simile gioco di associazioni in Gen 4, 1?

איש

Forse è vero che uno si aspetterebbe nel contesto di Gen 4, 1 la parola בן o ילד piuttosto che איש. La difficoltà però non va esagerata. La parola איש presenta gli usi molto ampi e diversi in ebraico¹⁷. Significa “persona umana di sesso maschile” e con questo significato ampio di “uomo-maschio” è usata in Gen 4, 1 per il neonato Caino. Sarà compito dell’esegesi spiegare perché appunto questa è stata scelta dell’autore.

את

La particella את può essere intesa o come la *nota accusativi* oppure come la preposizione “con”. Grammaticalmente le due soluzioni sono possibili ma in base al senso la prima interpretazione in Gen 4, 1 è da scartare¹⁸.

Consultando i dizionari, può sembrare che את (in funzione di preposizione, non di *nota accusativi*) possa avere diversi valori¹⁹. In realtà, però, tutti i sensi sono riconducibili al significato basilare di “con”, cioè “insieme, accanto a, vicino”²⁰. La preposizione acquista significati nuovi soltanto quando è composta, ad es.: את פני “davanti a” e מאת “da”. La preposizione את ha quindi un unico significato basilare di “con”, con diverse possibili sfumature da stabilire in base al contesto.

¹⁷ Cf. JENNI-WESTERMANN, *Theological Lexicon I*, pp. 98-104.

¹⁸ Se si prende את come *nota accusativi*, il nome divino diventa l’apposizione di איש, perciò si ha il significato: “un uomo, che è Dio”. Tale significato è sostenuto da alcuni che gli danno interpretazioni teologiche e mitologiche; cf. C. WESTERMANN, *Genesis 1-11. A Commentary* (trad. J. J. SCULLION), Augsburg (Minneapolis) 1984, p. 291.

¹⁹ Cf. D. J. A. CLINES (ed.), *The Dictionary of Classical Hebrew*, vol. I, Sheffield 1993, pp. 448-453.

²⁰ A. Even-Shoshan classifica soltanto tre occorrenze di את non composto con senso diverso da עם (Gdc 3,19; 4,11; 1 Re 9,26); in esse la preposizione indica la prossimità a un luogo. Però neanche questo uso è molto lontano dal significato basilare di “con”; cf. A. EVEN-SHOSHAN (ed.), *A New Concordance of the Bible. Thesaurus of the Language of the Bible, Hebrew and Aramaic Roots, Words, Proper Names, Phrases and Synonyms*, [s. l.] 2000, 139 [Heb].

NOTE SULLA TRADUZIONE DELL'ESCLAMAZIONE DI EVA

Dall'analisi del vocabolario si conclude che il senso di קניתי è da ricercare tra due gruppi dei possibili significati: “acquistare” (nell'uso solito di “comparare”) e “creare” (con accezione di “generare”). Per את si ha invece un solo significato – “con”. Per primo discutiamo il senso di את.

Quale senso ha “con” nelle espressioni: “acquistare con Dio” o “creare/generare con Dio”? La preposizione “con” porta con sé in diverse lingue non solo idea di vicinanza fisica ma anche di collaborazione. “Lavorare con qualcuno” significa non solo “lavorare fisicamente insieme” ma anche “lavorare essendo aiutato da qualcuno”. Nel caso di את significato di aiuto è implicito in Gen 21, 20 e 39, 2. 21, dove si dice di Dio che stava “con” Ismaele e con Giuseppe. Il contesto mette in risalto che questo “stare vicino” di Dio portava con sé aiuto e benedizione. Il significato di personale accompagnamento allo scopo di dare un aiuto emerge anche dalla situazione presentata in Gen 4, 1²¹. Se le parole di Eva confessano che il suo operare era “con” Dio, cioè alla sua presenza, pare logico supporre che esse si riferiscono non solo alla vicinanza di Dio ma anche al suo benefico agire. La traduzione di את deve esplicitare questo senso con una locuzione, per es.: “con l'aiuto di”²². Non sembra quindi che sia proprio giusto classificare la sfumatura di את in Gen 4, 1 come strumentale (“per mezzo di”), un uso molto raro nella Bibbia²³.

I significati che, in base alla analisi svolta precedentemente, si possono dare a קניתי in Gen 4, 1 sono due: “ho acquisito” oppure, “ho generato”. Ambedue queste possibilità offrono un senso accettabile. Si deve allora decidere in base al contesto. Il primo significato è da preferire in contesto di commercio o conseguimento di una cosa preziosa (la sapienza ecc.). In Gen 4, 1 abbiamo invece il contesto di parto/nascita. In base ad esso קניתי è da intendere piuttosto come “ho generato”. È degno di nota che nel senso di “creare” e non “acquistare” lo intende, grazie alla sua attenzione filologica, già Redak²⁴. La scelta del significato più appropriato nel contesto non

²¹ Cf. B. T. ARNOLD, J. H. CHOI, *A Guide to Biblical Hebrew Syntax*, Cambridge 2003, p. 101.

²² Questo senso di את o della sua forma corrispondente si trova non solo in ebraico ma anche in altre lingue semitiche. Cf. E. LIPÍŃSKI, *Semitic Languages. Outline of a Comparative Grammar* (Orientalia Lovaniensia Analecta 80), Leuven 2001², p. 477.

²³ את in Gen 4,1 come strumentale è classificato in: CLINES (ed.), *The Dictionary*, p. 452.

²⁴ Redak in proposito di קניתי in Gen 4, 1 annota: (בר' יד, כב), וקניתי בענין “קונה שמים וארץ” (E “E come nel caso di ‘Creatore del cielo e della terra’ (Gen 14,22) che significa che fece il mondo”); cfr M. COHEN (ed.), *Mikra'ot Gedolot 'Haketer'. A Revised and Augmented Scientific Edition of 'Mikra'ot Gedolot' Based on the Aleppo Codex and Early Medieval*

one czasownik jako „nabyłam/otrzymałam” a przyimek jako „od”²⁵. Wydaje się, że jedynym możliwym wytłumaczeniem takiego przekładu są pewne akkadyjskie imiona teoforyczne, jak np.: *Itti-Ađđur-ađâmđu* („Nabyłem go od boga Aszur”). Ma się w nich akkadyjski odpowiednik hebrajskiego אָת i wyrażanie podobne do biblijnego²⁶. Odwołanie się do filologii porównawczej nie może być jednak decydujące dla ustalenia znaczenia, ponieważ zwrot biblijny jest zrozumiały już tylko na podstawie hebrajskiego. Ponadto przekład w oparciu o akkadyjski jest wątpliwy, ponieważ z czasownikiem קָנָה w kontekście handlu na określenie osoby, od której coś się nabywa, używa się מִן מֵאָת, מִן מִיד lub מִיד²⁷. Można byłoby się jeszcze powołać na wystąpienia אָת w Rdz 44, 4 czy Wj 9, 29. 33 jak to czyni Ibn Ezra²⁸. W tych wierszach jednak אָת nie wyraża pochodzenia a raczej wprowadza biernik ruchu z miejsca²⁹. Przekład „otrzymałam/nabyłam od” w Rdz 4, 1 wydaje się zatem filologicznie nie do obronienia.

Podsumowując: tłumaczenie, który stara się uchwycić znaczenie słów hebrajskich zgodnie z ich kontekstem brzmiałoby: „Zrodziłam mężczyznę z pomocą Pana”.

PRZEKŁADY STAROŻYTNE

Trudności Rdz 4, 1 znajdują swoje odzwierciedlenie w przekładach starożytnych. Zaczniemy od tłumaczeń na aramejski. *Targum Onqelos* zawiera przekład dosyć dosłowny, stara się, gdzie to możliwe, zachować te same rdzenie, których używa tekst hebrajski³⁰. *Targum Neofiti* tłumaczy swobodniej³¹. *Targum Yerushalmi I* jest bardzo różny od dwóch poprzednich, ponieważ podaje szczególne wyjaśnienie ojcostwa Kaina, który miałby być synem Szatana. Rękopis Add. 27031, zawierający *Targum Yerushalmi*

²⁵ Por. najczęściej używane przekłady na język polski (*Biblia Tysiąclecia*, wyd. 5) i włoski (urzędowy przekład Konferencji Episkopatu Włoskiego).

²⁶ Por. R. BORGER, *Gen IV, 1 in Vetus Testamentum* 9 (1959) 85-86.

²⁷ Por. Kpł 25, 14. 44. 45; Joz 24, 32; 1 Krl 16, 24; Rt 4, 5.

²⁸ Por. COHEN (wyd.), *Mikra'ot Gedolot. Genesis I*, s. 58.

²⁹ Por. P. JOÜON, *A Grammar of Biblical Hebrew* (tł. i przejrzał T. MURAOKA), Rzym 2000, § 125 n.

³⁰ וָאָדָם יָדַע יְתָ חוּה אֶת־חַוָּה וְעֵדִיאָת וְיִלְדָת יֵת קַיִן וְאִמְרַת קַנִּיתִי גְבֵרָה מִן קָדָם יֵי („I Adam poznał Ewę, swoją żonę i ona poczęła i porodziła i powiedziała: Nabyłam mężczyznę od Pana”); por. COHEN (wyd.), *Mikra'ot Gedolot. Genesis I*, 58.

³¹ וְהָאָדָם חָכַם יֵת חוּה אֶת־חַוָּה וְעֵבֵרַת וְיִלְדָת יֵת קַיִן וְאִמְרַת הָאֵ יֵתִיבָה לִי בֵר מִן קָדָם יֵי („I człowiek poznał Ewę, swoją żonę, ona poczęła i porodziła Kaina i powiedziała: <O! Oto został mi dany syn od Pana”); cf. A. DIEZ MACHO (wyd.) *Neophyti I. Targum Palestinense. Ms de la Biblioteca Vaticana*, Madrid-Barcelona 1968, 21.

significa però che i due sensi di קנה (“acquistare” e di “generare”) in Gen 4, 1 si trovino in opposizione. Anzi, essi illuminano a vicenda: il bambino che generano i genitori appartiene a loro; l’aver un bambino si verifica per via di generazione.

Si deve ancora accennare a un altro modo di comprendere l’espressione קניתי את proposto da alcune traduzioni moderne, che danno al verbo il significato di “acquistare” e intendono la preposizione את come “da”²⁵. Sembra che l’unica ragione possibile di tale traduzione siano alcuni nomi teoforici in accadico, ad es. *Itti-Addur-adâmdû* (“Lo acquistai dal dio Ashur”), in cui si ha il corrispondente accadico di את e un’espressione simile a quella biblica²⁶. Però il ricorso alla soluzione della filologia comparata non può essere decisivo per stabilire il significato siccome l’espressione è comprensibile, come si è visto, in base all’ebraico stesso. Inoltre, la soluzione in base all’accadico è improbabile: in ebraico, in contesto di acquisto/compra-vendita si impiega la preposizione מן מאת, oppure מיד per indicare la persona da cui si acquista qualcosa²⁷. Si potrebbe ancora chiamare in campo le occorrenze di את in Gen 44, 4 o Es 9, 29. 33, come fa Ibn Ezra²⁸. Però in questi passi si tratta piuttosto di את che introduce un accusativo di moto da luogo e non di את di origine²⁹. La traduzione “ho acquistato da” in Gen 4, 1 sembra perciò filologicamente insostenibile.

In conclusione, una traduzione che cerca di cogliere il significato delle parole ebraiche secondo il loro contesto in Gen 4, 1 suonerebbe: “Ho generato un uomo con l’aiuto del Signore”.

LE TRADUZIONI ANTICHE

Le difficoltà del Gen 4, 1 si rispecchiano nelle traduzioni antiche. Esaminiamo per prime le traduzioni in aramaico. Il *Targum Onqelos* dà una traduzione abbastanza letterale, cercando di usare, dove è possibile, le stesse radici dell’ebraico³⁰. Il *Targum Neofiti* invece offre una interpretazi-

MSS. *Genesis. Part I*, Jerusalem 2001², p. 58.

²⁵ Cf. le più usate nella lingua polacca (*Biblia Tysiąclecia*, ed. 5) e in italiano (la traduzione della CEI).

²⁶ Cf. R. BORGER, *Gen IV*, 1 in ‘Vetus Testamentum’ 9 (1959) 85-86.

²⁷ Cf. Lv 25,14.44.45; Gs 24,32; 1 Re 16,24; Rt 4,5.

²⁸ Cf. COHEN (ed.), *Mikra ’ot Gedolot. Genesis I*, p. 58.

²⁹ Cf. P. JOÜON, *A Grammar of Biblical Hebrew* (trad. e rev. T. MURAOKA), Roma 2000, § 125 n.

³⁰ וָאָדָם יָדַע יְתָ חוּהָ אֶתְתִּיהָ וַעֲדִיאתָ וַיִּלְדֶּתָ יֶתֶ קַיִן וַאֲמַרְתָּ קִנִּיתִי גִבְרָא מִן קָדָם יי (“E Adamo conobbe Eva, la sua moglie ed essa concepè e partorì Caino e disse: «Ho acquistato uomo dal Signore»”); cf. COHEN (ed.), *Mikra ’ot Gedolot. Genesis I*, p. 58.

I a należący do *British Museum*, nawet przemilcza słowa Ewy³². Jako bardziej znaczące różnice pomiędzy *Onqelos* a *Neofiti* trzeba wyliczyć: האדם tekstu hebrajskiego jest przełożony przez *Onqelos* jako imię własne; dodane w *Neofiti* הָה podkreśla charakter słów Ewy jako wykrzyknienia; קניתי hebrajskie jest pozostawione w *Onqelos*, podczas gdy *Neofiti* je przekłada używając יהב („dać”) w stronie biernej zmieniając podmiot gramatyczny (którym teraz jest Kain) i dodając לי („mi”) w odniesieniu do Ewy; *Neofiti* przekłada איש jako בר („syn”). Wyrażenie przyimkowe użyte w Targumach oznacza dosłownie „od przed”. Wydaje się, że wyraża tutaj pochodzenie. Ramban zaś rozumie jej jako „przed”³³. *Targumim* samarytańskie wyrażają pochodzenie bardziej jasno tłumacząc את z użyciem przyimka prostego מן („z”). Rękopis Or 7562 z *British Museum* zawiera przekład raczej dosłowny³⁴. Rękopis 3 z synagogi w Sychem przekłada קניתי jako מלכת³⁵, uwidaczniając w ten sposób sens קניתי jako „posiąść”³⁶. Chcąc podsumować, *Targumim* rozumieją קניתי jako „nabyć” a את raczej w znaczeniu pochodzenia.

Peshitto przekłada dosyć dosłownie, toteż nie różni się bardzo od Targumu *Onqelos*³⁷. Uwagę zwraca jeden szczegół: אַ przed אַחַה, które jest tłumaczeniem hebrajskiego הָה את’. Przysłówek ten można zrozumieć na co najmniej trzy sposoby. Mógłby on być rozumiany jako *nota accusativi*, co świadczyłoby, że tłumacz na syryjski uznał הָה את’ za apozycję do איש. Inną możliwością – zasugerowaną w słowniku Koehler-Baumgartnera – byłoby,

³² ואדם ידע ית חוה איתיה דהיא מתעברא מן סמאל מלאכה דיי (,,Adam poznał Ewę, swoją żonę, która poczęła z Sammaela, anioła Pana”); por. E. G. CLARKE (wyd.), *Targum Pseudo-Jonathan of the Pentateuch: Text and Concordance*, Hoboken, New Jersey 1984, s. 5.

³³ Wychodząc z tego rozumienia, Ramban interesująco wyjaśnia słowa Ewy: Kain jest nabytkiem Ewy dla Boga; po śmierci pierwszej pary ludzi to on, zamiast nich, będzie oddawał część Bogu; por. COHEN (wyd.), *Mikra’ot Gedolot. Genesis I*, s. 58.

³⁴ ואדם עכס ית חוה אתתה ובטנת וילדת ית קין ואמרת קנית אנש מן יהוה (,,I Adam poznał Ewę, swoją żonę i ona poczęła i porodziła Kaina i powiedziała: «Nabyłam człowieka od Pana»”). Por. A. TAL (wyd.), *The Samaritan Targum of the Pentateuch. A Critical Edition*, Tel-Aviv 1980, s. 12.

³⁵ והאדם חכס ית חוה אתת ובטנת וילדת ית קין ואמרת מלכת גבר מיהוה (,,I człowiek poznał Ewę, swoją żonę i ona poczęła, i porodziła Kaina, i powiedziała: «Posiadłam człowieka od Pana»”). Cf. TAL (wyd.), *The Samaritan Targum*, s. 13.

³⁶ Por. A. TAL, *A Dictionary of Samaritan Aramaic* (Handbook of Oriental Studies. The Near and Middle East, 50), t. II, Lejda-Boston-Kolonia 2000, s. 471.

³⁷ אדם ידע ית חוה איתיה דהיא מתעברא מן סמאל מלאכה דיי (,,I Adam poznał Ewę, swoją żonę i ona poczęła i porodziła i powiedziała: «Nabyłam mężczyznę dla Pana»”); por. *The Old Testament in Syriac. Peshitta Version. Part I, 1. Genesis. Based on material collected and studied by T. Jansma, prepared by The Peshitta Institute, Lejda 1977*, s. 6.

one più libera³¹. Il *Targum Yerushalmi I* si distingue perché presenta una tradizione-interpretazione particolare della paternità di Caino che sarebbe figlio del Satana. Il manoscritto Add. 27031 del *British Museum*, che contiene il *Targum Yerushalmi I*, addirittura tralascia parole di Eva³². Le caratteristiche e differenze di *Onqelos* e *Neofiti I* sono più rilevanti: האדם del testo ebraico è trattato in *Onqelos* come un nome proprio; l'aggiunta dell'interiezione הא in *Neofiti* sottolinea il carattere esclamativo delle parole di Eva; קניתי ebraico è mantenuto in *Onqelos*, mentre *Neofiti* lo traduce con יהב (“dare”) al passivo cambiando soggetto (che ora è Caino) e aggiungendo לי (“a me”) che si riferisce a Eva; *Neofiti* interpreta איש come בר (“figlio”). L'espressione preposizionale מן קדם significa letteralmente “da davanti a”. Pare che qui esprima provenienza, origine. Ramban invece la intende come “davanti a”³³. I *Targumim* samaritani sono ancora più chiari nell'esprimere l'origine traducendo את con la preposizione semplice מן (“da”). Il Manoscritto Or 7562 del *British Museum* offre una traduzione abbastanza letterale del testo ebraico³⁴. Il manoscritto 3 della sinagoga di Sichem traduce קניתי con מלכת³⁵, esplicitando in questo modo il senso di קניתי come “possedere”³⁶. In conclusione, i *Targumim* danno a קניתי il senso di “acquistare” e a את piuttosto quello di provenienza.

La *Peshitto* dà una traduzione assai letterale, che non differisce molto dal *Targum Onqelos*³⁷. Richiama l'attenzione particolarmente Δ prima di

³¹ “E l'uomo conobbe Eva, la sua moglie, ed essa concepè e partorè Caino e disse: «Ecco, mi è stato dato figlio dal Signore»”; cf. A. Díez MACHO (ed.) *Neophyti I. Targum Palestinese. Ms de la Biblioteca Vaticana*, Madrid-Barcelona 1968, p. 21.

³² “Adamo conobbe Eva, la sua moglie che concepè da Sammael, l'angelo del Signore”; cf. E. G. CLARKE (ed.), *Targum Pseudo-Jonathan of the Pentateuch: Text and Concordance*, New Jersey 1984, p. 5.

³³ Partendo da questa comprensione, Ramban dà alle parole di Eva una interessante interpretazione: Caino è una acquisizione di Eva per Dio; dopo la morte della prima coppia umana sarà lui, al loro posto, ad offrire il culto a Dio; cf. COHEN (ed.), *Mikra'ot Gedolot. Genesis I*, p. 58.

³⁴ “E Adamo conobbe Eva, la sua moglie ed essa concepè e partorè Caino e disse: «Ho acquistato uomo dal Signore»”. Cf. A. TAL (ed.), *The Samaritan Targum of the Pentateuch. A Critical Edition*, Tel-Aviv 1980, p. 12.

³⁵ “E l'uomo conobbe Eva, la sua moglie ed essa concepè e partorè Caino e disse: «Ho posseduto uomo dal Signore»”. Cf. TAL (ed.), *The Samaritan Targum*, p. 13.

³⁶ Cf. A. TAL, *A Dictionary of Samaritan Aramaic* (Handbook of Oriental Studies. The Near and Middle East, 50), vol. II, Leiden-Boston-Köln 2000, p. 471.

³⁷ “E Adamo conobbe Eva, sua moglie ed essa concepè e partorè Caino e disse: «Ho acquistato uomo per Signore»”; cfr. *The Old Testament in Syriac. Peshitta Version. Part I, 1. Genesis. Based on material collected and studied by T. Jansma, prepared by The Peshitta Institute*, Leiden 1977, p. 6.

że Δ wprowadza tutaj oznaczenie sprawcy/przyczyny³⁸. Wydaje się to jednak nieprawdopodobne, gdyż takie użycie Δ spotyka się zwykle z imiesłowami strony biernej³⁹. Prawdopodobnie ten przyimek po prostu wprowadza tutaj celownik⁴⁰. *Peshitto* dawałaby zatem słowom Ewy jeszcze jedno, inne wyjaśnienie: „Nabyłam człowieka dla Pana”.

Także w tłumaczeniach na grecki przyimek $\tau\alpha$ otrzymuje interesujące przekłady⁴¹. W tekście Septuaginty jest on przełożony z użyciem $\delta\iota\acute{\alpha}$ z biernikiem, a w przekładzie Symmachusa z $\sigma\acute{\upsilon}\nu$ ⁴². Pierwszy przekład ukazuje Boga jako *causa agens ministerialis* narodzin Kaina, tzn. nie źródło jego narodzin (którym jest Ewa) ale osobą, przez którą ona ma miejsce⁴³. Przekład Symmachusa wyraża jeszcze lepiej znaczenie $\tau\alpha$ ustalone wcześniej: $\sigma\acute{\upsilon}\nu$ z celownikiem wskazuje na Boga jako *causa instrumentalis concomitans*⁴⁴. Przekład Symmachusa poprzez $\sigma\acute{\upsilon}\nu$ wyraża zatem dwa aspekty: bliskość Boga i Jego pomoc. W Septuagincie trzeba jeszcze zauważyć przekład słowa $\psi\alpha$ dostosowany do kontekstu: autor nie przekłada $\psi\alpha$ używając jego najczęstszego odpowiednika $\alpha\acute{\nu}\eta\rho$ (człowiek-mężczyzna) ale $\acute{\alpha}\nu\theta\rho\omega\pi\omicron\varsigma$ (bez rodzajnika), „osoba”⁴⁵.

Wulgata jest bliska Septuagincie: האדם jest przełożony jako imię własne; קניתי jest rozumiane jako „nabyć/posiąść”; $\psi\alpha$ jest oddane przez „hominem”; wyrażenie „per Dominum” ma znaczenie odpowiadające greckiemu $\delta\iota\acute{\alpha}$ $\tau\omicron\upsilon\theta\epsilon\omicron\upsilon$ (z *Dominum*, które idzie za tekstem masoreckim w przeciwieństwie do LXX)⁴⁶. Należy jeszcze zauważyć wolność Wulgaty, która by lepiej zlatynizować וַתֹּאמֶר („i powiedział”) oddaje je przez imiesłów (w przeciwieństwie do Septuaginty, która zawiera tłumaczenie dosłowne: $\kappa\alpha\iota\ \epsilon\acute{\iota}\pi\epsilon\nu$).

³⁸ Por. *The Hebrew and Aramaic Lexicon* III, s. 1112, gdzie przyimek Δ jest wyjaśniony jako „through, on account of”.

³⁹ Por. T. NÖLDEKE, *Compendious Syriac Grammar* (tł. J. A. CRICHTON), Winona Lake 2001, § 247, § 279.

⁴⁰ Por. przekład *Peshitto* wydany staraniem G. M. LAMSY, *Holy Bible from the Ancient Eastern Text*, San Francisco [s. a.] 10: *I have gotten a man for the LORD*.

⁴¹ $\text{Ἀδὰμ δὲ ἔγνω Ἐῶν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ συλλαβοῦσα ἔτεκεν τὸν Κάιν καὶ εἶπεν Ἐκτεσάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ θεοῦ}$. Por. *Septuaginta. Vetus Testamentum Graecum auctoritate Academiae Scientiarum Göttingensis editum. Genesis* (wyd. J. W. WEVERS), Göttingen 1974, s. 95.

⁴² Por. *Septuaginta* (wyd. WEVERS), s. 95.

⁴³ Por. WEVERS, *Notes*, s. 51.

⁴⁴ Por. H. W. SMYTH, *Greek Grammar* (przejrzał G. M. MESSING), Cambridge 1956, § 1696, 1c.

⁴⁵ Por. WEVERS, *Notes*, s. 51.

⁴⁶ „Adam vero cognovit Hevam uxorem suam, quae concepit et peperit Cain dicens: <Possedi hominem per Dominum>”; por. *Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem* (wyd. R. WEBER, R. GRYSOŃ), Stuttgart 1994⁴, p. 8. – *Nova Vulgata (Nova Vulgata Bibliorum Sacrorum editio*, Watykan 1998², p. 32) wprowadziła w Rdz 4, 1 dwie zmiany: *acquisivi* w miejsce *possedi* i *virum* zamiast *hominem*.

ܠܥܝܢܐ, che traduce l'ebraico ה'את'. I modi di intendere questa preposizione sono almeno tre. Essa potrebbe essere *nota accusativi* e ciò testimonierebbe che il traduttore siriano ha capito ה'את' come apposizione di שׂא. Altra possibilità, suggerita nel dizionario di Koehler-Baumgartner, sarebbe che ܠ introduca qui un complemento d'agente/causa strumentale³⁸. Ciò sembra improbabile, perché questo uso di ܠ si ha nel siriano normalmente con il participio passivo³⁹. Più plausibile è invece vedere in ܠ semplicemente la preposizione che marca il dativo⁴⁰. La *Peshitto* allora darebbe a parole di Eva un'interpretazione nuova: “ho acquistato uomo a/per il Signore”.

Anche nelle versioni greche la preposizione תא riceve una traduzione interessante⁴¹. Nel testo della *Septuaginta* essa è resa con *διὰ* con il genitivo, mentre la versione di Simmaco la traduce con *σύν*⁴². Secondo la prima traduzione, Dio è la *causa agens ministerialis* della nascita di Caino, cioè non la fonte della nascita (che è Eva) ma la persona attraverso la quale essa avviene⁴³. La versione di Simmaco coglie ancora meglio il senso di תא indicato sopra: *σύν* con il dativo indica la *causa instrumentalis concomitans*⁴⁴. La traduzione di Simmaco esprime quindi con *σύν* due aspetti: la vicinanza di Dio e il suo aiuto. Nella *Septuaginta* si noti ancora una traduzione di שׂא adattata al contesto: l'autore non traduce שׂא con il solito corrispondente *άνήρ* (uomo-maschio) ma con *άνθρωπος* (senza l'articolo), cioè “persona/essere umano”⁴⁵.

La *Vulgata* è vicina alla *Septuaginta*: דאדא è tradotto come nome proprio; קניתי è inteso come “acquistare”/ “possedere”; שׂא è reso con “hominem”; la locuzione “per Dominum” ha significato parallelo al greco *διὰ τοῦ θεοῦ* (con *Dominum* che segue il testo masoretico, a differenza della LXX)⁴⁶. Si noti ancora la libertà della *Vulgata* che per latinizzare il testo

³⁸ Cf. *The Hebrew and Aramaic Lexicon*, vol. III, 1112 dove la ܠ è spiegata come “through, on account of”.

³⁹ Cf. T. NÖLDEKE, *Compendious Syriac Grammar* (trad. J. A. CRICHTON), Winona Lake 2001, § 247, § 279.

⁴⁰ Cf. la traduzione della *Peshitto* di G. M. LAMSA, *Holy Bible from the Ancient Eastern Text*, San Francisco [s. a.] 10: *I have gotten a man for the LORD*.

⁴¹ Ἀδάμ δὲ ἔγνω Εὐάν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ συλλαβοῦσα ἔτεκεν τὸν Κάιν καὶ εἶπεν Ἐκτῆσάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ θεοῦ. Cf. *Septuaginta. Vetus Testamentum Graecum auctoritate Academiae Scientiarum Gottingensis editum. Genesis* (ed. J. W. WEVERS), Göttingen 1974, p. 95.

⁴² Cf. *Septuaginta* (ed. WEVERS), p. 95.

⁴³ Cf. WEVERS, *Notes*, p. 51.

⁴⁴ Cf. H. W. SMYTH, *Greek Grammar* (rev. G. M. MESSING), Cambridge 1956, § 1696 1 c.

⁴⁵ Cf. WEVERS, *Notes*, p. 51.

⁴⁶ “Adam vero cognovit Hevam uxorem suam quae concepit et peperit Cain dicens possedi hominem per Dominum”; cf. *Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem* (ed. R. WEBER, R. GRYSO),

Podsumowując można znaleźć pewne cechy wspólne przekładów starożytnych: אדם często przełożony jako imię własne; znaczenie קניתי jako „nabyć” a także różne interpretacje dane problematycznemu przyimkowi את. Niektóre rozwiązania (jak to Symmacha dla את) znajdują pełne potwierdzenie w filologii współczesnej.

UWAGI EGZEGETYCZNE

Każde wyjaśnienie Rdz 4, 1 musi brać pod uwagę dwa czynniki. Pierwszym jest kontekst, czyli opowiadanie o początkach ludzkości. W nim to Rdz 4, 1 nabiera wymiaru paradygmatycznego, ponieważ opowiada nie o jakichkolwiek narodzinach, ale o tych pierwszych w ludzkiej historii. Drugim czynnikiem jest gatunek literacki. Bez wątpienia okrzyk Ewy wyraża jej radość z narodzin. Są więc słuszne interpretacje, które uwypuklają charakter wykrzyknienia w jej słowach jako wyraz stanu uczuciowego pierwszej matki. Funkcję okrzyku Ewy należy jednak widzieć także jako nadaną przez gatunek literacki „sprawozdania o narodzinach”. Jego częścią jest między innymi przedstawienie źródłosłowu i znaczenia imienia dziecka. Względem rodzaju literackiego funkcja etymologiczna okrzyku Ewy jest ważniejsza niż psychologiczna.

Rdz 4, 1 proponuje prawdopodobnie etymologię ludową, opartą na asonansie, gdyż nie odpowiada ona tej ustalonej przez filologię. Według tej ostatniej imię „Kain” oznaczałoby „kowala”, „obrabiającego metal”⁴⁷. Należy jednak poważnie rozważyć wyjaśnienie dane przez U. Cassuto. Nie odrzuca on znaczenia „kowal”, lecz odwołuje się do ogólniejszego sensu arabskiego *qaynun* (kształtować) i nadaje imieniu „Kain” znaczenie: „stworzenie”, „byt ukształtowany”. Zgodnie z tą hipotezą, קן i קנה wywodzą się od dwóch rdzeni pokrewnych, które znaczyły początkowo „kształtować” i przedstawiają dwa różne rozwoje tego samego rdzenia pierwotnego⁴⁸. Nawet, jeśli trudno jest udowodnić hipotezę sformułowaną przez Cassuto, nie można zaprzeczyć, że wpisuje się ona doskonale w kontekst opowiadania o początkach ludzkości. W nim to pozostałe imiona (Adam, Ewa, Abel)

⁴⁷ Już Redak uważał, że imię Kaina nie pochodzi od rdzenia :שאמר: קנה: ילדה בן שקראה שמו קין, שאמר: “Urodziła syna, którego nazwała Kain, gdyż powiedziała: ‘Nabyłam mężczyznę z Panem’ mimo iż są to dwa rdzenie [różne]”; por. COHEN (wyd.), *Mikra'ot Gedolot. Genesis I*, p. 58. – Odnośnie źródłosłowu Kain-kowal; por. Rdz 4, 22 i KOEHLER-BAUMGARTNER, *The Hebrew and Aramaic Lexicon III*, s. 1097.

⁴⁸ Por. U. CASSUTO, *A Commentary on the Book of Genesis. Part I: from Adam to Noah. Genesis I-VI 8* (tł. I. ABRAHAMS), Jerusalem 1961, ss. 197-198, 201-202.

rende ותאמר (“e disse”) con un participio (al contrario della *Septuaginta* che lo traduce letteralmente *καὶ εἶπεν*).

Concludendo, si rilevano alcune caratteristiche comuni delle traduzioni antiche: האדם inteso come nome proprio, il senso di “acquistare” dato a קנית, ma anche diverse interpretazioni del problematico את. Alcune delle soluzioni (come quella di Simmaco) trovano piena conferma nella filologia moderna.

NOTE DI ESEGESI

Ogni lettura di Gen 4, 1 deve tener presenti due fattori. Il primo è il contesto che è la narrazione della storia primitiva dell’umanità. Nel suo contesto Gen 4, 1 acquista una dimensione paradigmatica, dato che presenta non una nascita qualunque, ma quella del primo figlio nella storia umana. Il secondo fattore è il genere letterario del testo. Senz’altro il grido di Eva esprime la sua gioia dopo il parto. Sono quindi giuste le interpretazioni che rilevano questo carattere esclamativo delle sue parole come espressione dello stato d’animo della prima madre. La funzione dell’esclamazione di Eva però è data anche dal genere letterario del “rapporto sulla nascita” di cui essa fa parte ed è la presentazione dell’etimologia del nome del bambino. Rispetto al genere letterario la funzione di spiegare il nome è primaria.

Nel caso di Gen 4, 1 pare che si tratti di una etimologia popolare, basata sull’assonanza, poiché essa non corrisponde all’etimologia del nome di Caino stabilita dalla filologia, che dovrebbe significare “fabbro”, “lavoratore di metallo”⁴⁷. C’è però anche da considerare seriamente la spiegazione di U. Cassuto, il quale non rigetta il significato di “fabbro” ma si rifà al più generale significato dell’arabo *qaynun* (formare) e dà al nome di Caino il senso di “creatura”, “un essere formato”. Secondo questa ipotesi, קין e קנה derivano da due radici affini che significano primariamente “formare” e rappresentano differenti sviluppi di una medesima radice arcaica⁴⁸. Ora,

Stuttgart 1994⁴, p. 8. La *Nova Vulgata* (*Nova Vulgata Bibliorum Sacrorum editio*, Città del Vaticano 1998², p. 32) ha introdotto in Gen 4, 1 due cambiamenti: *acquisivi* al posto di *possedi* e *virum* invece di *hominem*.

⁴⁷ Già Redak riteneva che il nome di Caino non è formato dalla radice שמו שקראה בן ילדה קנה: ילדה בן שקראה שמו קנה: קנה, שאמרה: קנית איש את יי, אע”פ שהם שני שרשים (“Partorì figlio che chiamò Caino, poiché disse: ‘Ho acquistato uomo con Signore’ nonostante che sono due radici [diverse]”); cf. COHEN (ed.), *Mikra’ot Gedolot. Genesis I*, 58. Per l’etimologia di Caino-fabbro cf. Gen 4,22 e KOEHLER-BAUMGARTNER, *The Hebrew and Aramaic Lexicon*, vol. III, 1097.

⁴⁸ Cf. U. CASSUTO, *A Commentary on the Book of Genesis. Part I: from Adam to Noah. Genesis I-VI 8* (trad. I. ABRAHAMS), Jerusalem 1961, pp. 197-198, 201-202.

mają znaczenie antropologiczne (człowiek-byt ziemski, kobieta-matka, Abel-ulotność życia). Rozwijając wyjaśnienie podane przez Cassuto, także imię „Kain” miałoby znaczenie antropologiczne”: stworzenie-owoc pierwszej pary ludzi we współpracy z Bogiem. Nadto, nie przecząc, że chodzi o etymologię ludową, trzeba zauważyć, że właśnie znaczenie „stworzenie” jest chciane przez autora, który kojarzy imię „Kain” z rdzeniem קנה („zrodzić”). Zatem, idąc za logiką tekstu, nie tylko słowa Ewy („Zrodziłam...”), ale także samo imię Kaina odnosi się do zdolności przekazywania życia „odkrytej” przez Adama i jego żonę a będącej udziałem każdej pary ludzkiej.

Także do wcześniejszego opowiadania trzeba odwołać się celem zrozumienia dwóch szczegółów gramatyczno-słownikowych w Rdz 4, 1: rodzajnika towarzyszącego słowu אדם i słowu איש w odniesieniu do nowonarodzonego Kaina. Z analizy tłumaczeń starożytnych wynika, że אדם było przekładane jako imię własne albo pojęcie ogólne „człowiek”. Która z tych dwóch możliwości odpowiada lepiej logice tekstu? Imię własne w hebrajskim nigdy nie otrzymuje rodzajnika. Słowo אדם nie jest, zatem użyte jako imię własne pierwszego człowieka. Rodzajnik przed אדם ma funkcję wskazującą (w dalszym opowiadaniu będzie chodzić o tego samego אדם co poprzednio) i razem z waw, która go poprzedza (והאדם) odsyła do wcześniejszej treści (Rdz 1-3). We wcześniejszym zaś opowiadaniu słowo אדם posiada rodzajnik, ponieważ mimo, że jego znaczenie odnosi się do całej ludzkości, to oznacza ono konkretnie pierwszego człowieka. Słowo אדם stało się zatem jego imieniem własnym i w ten sposób może być przełożone w Rdz 4, 1. Przekład jako imię własne ma także dodatkową zaletę. Podkreśla on perspektywę opowiadania biblijnego, w której wszyscy ludzie, od Kaina począwszy, są owocem konkretnej pary: אדם – „Adama” i Ewy, jego żony.

Wierszem, który wydaje się wyjaśniać użycie słowa איש w odniesieniu do nowonarodzonego Kaina jest Rdz 2, 23. Wiersz ten zawiera okrzyk Adama podobny do tego Ewy: Adam raduje się pierwszą kobietą, Ewa pierwszym potomkiem. Adam ogłasza, że kobieta nosi to imię (אשה) ponieważ została wzięta z mężczyzny (איש). W Rdz 4, 1 natomiast Ewa, kobieta/żona Adama – pierwszego mężczyzny (אשה) – ogłasza, że zrodziła innego mężczyznę. Wydaje się zatem, że słowo איש zostało użyte w Rdz 4, 1 właśnie by stworzyć równoległość między okrzykiem Adama i Ewy. Ta gra skojarzeń niesie w sobie jasne przesłanie: pierwsza kobieta otrzymała życie poprzez mężczyznę (איש), z którego została wzięta; teraz איש (Kain) przyszedł na świat zrodzony przez אשה (Ewę).

anche se è difficile provare la spiegazione di Cassuto, non si può negare che il senso del nome “Caino” proposto da lui si inquadra bene nel contesto narrativo della storia primordiale dell’umanità. In essa altri nomi (Adamo, Eva, Abele) hanno un significato antropologico (l’uomo-essere terreno, la donna-madre, Abele-fugacità di vita). Sviluppando l’interpretazione di Cassuto, anche il nome di Caino avrebbe questo significato antropologico: creatura-frutto della prima coppia in collaborazione con Dio. Ora, senza negare che si tratti di una etimologia popolare, si noti che il significato di “creatura” è proprio voluto dal narratore, il quale associa il nome di Caino con la radice קנה (“generare”). Quindi nella logica del testo non soltanto le parole di Eva (“Ho generato...”) ma anche lo stesso nome di Caino si riferiscono alla capacità di generare “scoperta” da Adamo e dalla sua moglie e propria di ogni coppia umana.

Nella prospettiva della narrazione precedente bisogna porre anche due particolari grammatico-lessicali dei Gen 4, 1: l’articolo che accompagna אדם e il vocabolo איש usato per il neonato Caino. Come si è visto nell’analisi delle traduzioni antiche האדם era tradotto o come il nome proprio o come termine comune “uomo”. Quale delle due scelte segue meglio la logica del testo? Il nome proprio in ebraico non riceve mai l’articolo. La parola אדם non è quindi usata dall’autore propriamente come il nome del primo uomo. L’articolo di אדם ha la funzione identificante (cioè nella narrazione che segue si tratterà dello stesso אדם) e perciò insieme al waw che lo precede (והאדם) rimanda alla racconto di Gen 1-3. Precedentemente la parola אדם è di solito con l’articolo, perché essa si riferisce, nonostante che il suo senso connoti tutta l’umanità, concretamente al primo l’uomo. Perciò אדם è diventato il suo nome proprio e così, sebbene con l’articolo, può essere tradotto anche in Gen 4, 1. La traduzione con il nome proprio ha anche il vantaggio di porre in risalto la prospettiva della narrazione biblica in cui tutti gli uomini, cominciando da Caino, sono frutto di una coppia concreta, di האדם – “Adamo” e della sua moglie Eva.

Il testo che sembra illuminare l’uso della parola איש in riferimento al neonato Caino è Gen 2, 23. Questo versetto contiene un grido di Adamo parallelo a quello di Eva: Adamo gioisce per la prima donna, Eva per il primo figlio. Adamo proclama che la donna porta questo nome (אשה) proprio perché è stata presa dall’uomo (איש). In Gen 4, 1 invece Eva, la donna/moglie di Adamo-primo l’uomo (אשתו) dichiara di aver generato un uomo (איש). Sembra quindi che la parola איש è stata usata in Gen 4, 1 proprio per creare un parallelo con l’esclamazione di Adamo. Questo gioco di richiami porta un messaggio chiaro: la prima donna (אשה) riceve la sua esistenza tramite

Jak powiedziano wcześniej, słowa Ewy są tłumaczone także na inne sposoby. Jednym z nich jest: „Nabyłam mężczyzną z pomocą Pana”. Czasownik קניתי otrzymuje tutaj znaczenie napotykanego w literaturze mądrościowej, czyli nabyć coś cennego, czym w Rdz 4, 1 jest nowonarodzony Kain. Taki przekład jest zgodny z ogólnym postrzeganiem dziecka jako cennego dobra rodziców a także z wizją biblijną, według której potomstwo jest darem od Boga, znakiem Jego błogosławieństwa⁴⁹. Jednak rozumienie קניתי jako „nabyć” w sposób nieunikniony niesie z sobą pewną bierność Ewy w przyjściu Kaina na świat. To z kolei przeczy logice wydarzeń: Kain jest owocem pierwszej pary, urodzonym przez Ewę. Słowa pierwszej kobiety wyrażają zatem prawdę, że ludzka prokreacja jest wspomagana przez Boga. Bóg jest także *causa originans* życia. Ten wymiar wiary jest jednak podkreślony nie w Rdz 4, 1 ale raczej w Rdz 4, 25. Lektura intertekstualna pomaga uświadomić sobie bogactwo tekstu biblijnego. W Rdz 4, 25 autor wkłada w usta Ewy inny wymiar Bożego uczestnictwa w prokreacji człowieka: שת לי אלהים זרע אחר („Bóg położył/dał mi inne nasienie/potomka”). Zatem zarówno w Rdz 4, 1 jak i w Rdz 4, 25 trzeba zrozumieć niuanse tekstu a nie spłycać go, jak to czyni przekład: „Nabyłam mężczyzną od Pana”.

Jest trudne do określenia, na czym polegała owa pomoc w zrodzeniu Kaina udzielona Ewie przez Boga. Bardzo sugestywna propozycja przychodzi ze strony podejścia feministycznego do Biblii. Otóż, według opowiadania biblijnego nie było jeszcze jakiejś kobiety, która pomogłaby Ewie w porodzie jako położna. Sam Bóg wziąłby zatem na siebie ten trud. Taka interpretacja jest na pewno piękna i fascynująca, ale trzeba ją ocenić jako raczej obcą tekstowi i mentalności biblijnej w ogólności.

Wydaje się lepsze widzieć w owej pomocy Boga po prostu odniesienie do Jego błogosławieństwa. Tekst przypisuje tym sposobem dobry przebieg narodzin pierwszego dziecka dobroci i towarzyszeniu Boga.

Podsumowując treść Rdz 4, 1 otrzymuje się takie przesłanie: narodziny pierwszego człowieka są wspólnym dziełem pary ludzkiej, lecz główną rolę odgrywa w nich Ewa, która tak oto staje się „matką żyjących”. Ko-

⁴⁹ Por. Rdz 17, 16; Ps 113, 9; 127, 3; 128, 5-6; Rt 4, 11-12. To rozumienie jest przyjęte w *The African Bible* i wyjaśnione z perspektywy afrykańskiej w przypisie do Rdz 4, 1: „For the Israelites God was always involved in the conception and birth of a child. The name Cain is meant to express this truth. A child is therefore always a gift from God. In Africa children are considered a great blessing from God, ‘gift of God’ (Rwanda and Burundi), ‘begotten by God’ (Habyarimana) but the implications of this, such as the parents’ duty to educate them, are not always taken seriously”: *The African Bible*, Nairobi 1999, s. 30.

l'uomo (איש) da cui è stata tratta; ora un איש (Caino) è apparso nel mondo essendo generato da una אשה (Eva).

Come accennato prima, le parole di Eva vengono intese anche in altri modi. Uno di essi è: “Ho acquistato un uomo con l'aiuto del Signore”. Il verbo קניתי è interpretato secondo l'uso nella letteratura sapienziale, cioè come acquisire qualcosa di prezioso, che in Gen 4, 1 è il neonato Caino. Questa lettura va d'accordo sia con la percezione generale del bambino come bene prezioso del genitore, sia con visione biblica secondo cui la prole è un dono di Dio, segno della sua benedizione⁴⁹. Però intendere קניתי come “acquistare” comporta inevitabilmente una certa passività di Eva nel processo della venuta al mondo di Caino. Ma ciò va conto la logica dei fatti: Caino è il frutto della prima coppia, partorito da Eva. Le parole della donna esprimono la convinzione che tutto il processo di procreazione dell'uomo è aiutato da Dio. Dio è ovviamente anche la *causa originans* della vita, un aspetto della fede che però viene sottolineato non tanto in Gen 4, 1 ma piuttosto in Gen 4, 25. La lettura intertestuale aiuta perciò a rendersi conto della ricchezza del testo biblico. In Gen 4, 25 l'autore mette in bocca di Eva l'altro aspetto dell'intervento divino nella generazione: שת לי אלהים זרע אחר (“Dio mi pose/mise/diede un altro seme/discendente”). Quindi sia in Gen 4, 1 che in Gen 4, 25 bisogna cogliere le sfumature proprie del testo invece di appiattirlo dandogli un senso generale, come fa in modo particolare la traduzione: “Ho acquistato un uomo dal Signore”.

Resta difficile precisare in che cosa consista l'aiuto divino dato a Eva nella generazione di Caino. Un'immagine molto suggestiva può venire da una lettura femminista. La partoriente di solito viene aiutata da un'altra donna. Ora, secondo il racconto biblico, non c'è ancora una altra donna che faccia da levatrice. Sarebbe quindi Dio stesso a prendersi l'incarico di aiutare Eva nel parto. Tale immagine può apparire davvero bella e affascinante, va però giudicata come aliena al testo e alla mentalità biblica in genere.

⁴⁹ Cf. Gen 17, 16; Ps 113, 9; 127, 3; 128, 5-6; Rt 4, 11-12. Questa comprensione è accolta dalla *The African Bible* e commentata nella nota a Gen 4, 1 in prospettiva africana: “For the Israelites God was always involved in the conception and birth of a child. The name Cain is meant to express this truth. A child is therefore always a gift from God. In Africa children are considered a great blessing from God, ‘gift of God’ (Rwanda and Burundi), ‘begotten by God’ (Habyarimana) but the implications of this, such as the parents’ duty to educate them, are not always taken seriously”: *The African Bible*, Nairobi 1999, p. 30.

bieta, bohaterka narodzin, widzi jednak w swoim staniu się matką także obecność i błogosławieństwo Boga.

UWAGI TEOLOGICZNE

W świetle dotychczasowych rozważań wydaje się niewystarczające skwitowanie Rdz 4, 1 stwierdzeniem, że jest to tylko wprowadzeniem do opowiadania o Kainie i Ablu. Należy natomiast raz jeszcze przypomnieć, że według opowiadania biblijnego narodziny Kaina są pierwszymi w historii ludzkości, są emblematyczne, zawierają w sobie doświadczenie wielu pokoleń i opowiadanie o nich ma do przekazania ważne pouczenia. W przedstawieniu przesłania Rdz 4, 1 obok naszej, będzie nas prowadzić egzegeza żydowska.

Księga Rodzaju przedstawia rozwój rodzaju ludzkiego w następujący sposób: na początku znajduje się pierwsza para, stworzona przez Boga, potem zaludnienie Ziemi dokonuje się na normalnej drodze, poprzez prokreację. Nie niesie to z sobą opuszczenia stworzeń przez Stwórcę. Jest On obecny i objawia się swoim działaniem w narodzinach każdego człowieka. Ta prawda jest wyrażona bardzo pięknie w *Bereshit Rabbah* w komentarzu do przyimka תא, który poprzedza imię Boże w Rdz 4, 1: „Uprzednio Adam został stworzony z ziemi a Ewa została stworzona z Adama, odtąd ‘Na nasz obraz i nasze podobieństwo’ (Rdz 1, 26) – nie ma mężczyzny bez kobiety i nie ma kobiety bez mężczyzny i nie ma ich obojga bez *Szekiny*”⁵⁰. Cytat ten uwidacznia jeszcze jeden wymiar narodzin Kaina: równość mężczyzny i kobiety. Kobieta nie jest istotą niższą, bo została wzięta z mężczyzny. Nawet jeśli to Adam znajduje się na początku życia Ewy, to z rodzajem ludzkim jest inaczej. Mężczyzna potrzebuje kobiety, a kobieta mężczyzny. Ma to miejsce w sposób szczególny w prokreacji: żadne z nich nie może samo przekazać życia. W zradzaniu potomstwa nie są oni jednak sami, ale z Bogiem. Doprawdy, nie ma narodzin bez obecności Boga⁵¹.

Rozwój rodzaju ludzkiego jest zadaniem pary mężczyzna-kobieta, która w ten sposób przedłuża dzieło stworzenia. Mężczyzna i kobieta są współpracownikami w dziele współstworzenia życia rodzącego się dziecka. Egzegeza żydowska wyjaśnia zatem okrzyk Ewy odwołaniem do idei współ-

⁵⁰ „את ה' – לשעבר אדם נברא מאדמה וחוה נבראת מאדם, מכאן ואילך, בצלמנו כדמותנו” (א, כו) – לא, „איש בלא אשה ולא אישה בלא איש ולא שניהם בלא שכניה”; por. A. A. HALEVI (wyd.), *Midrash Rabbah. Bereshit Rabbah I*, Tel-Aviv 1956, *parashah* 22, 2, (s. 158).

⁵¹ Por. 1Kor 11, 11-12.

Sembra preferibile vedere in questo aiuto di Dio semplicemente un riferimento alla sua benedizione. Il testo ascrive perciò il buon andamento della nascita del primo bambino alla bontà e all'assistenza di Dio.

Volendo riassumere il contenuto di Gen 4, 1 si arriva a questo senso: la nascita del primo bambino è dovuta all'azione congiunta della prima coppia umana, ma il ruolo primario è dato alla donna, davvero "la madre dei viventi". La donna, protagonista della nascita, riconosce però la presenza e la benedizione di Dio nel suo diventare la madre.

NOTE DI TEOLOGIA

Alla luce delle considerazioni fatte sopra appare insufficiente dire che Gen 4, 1 sia semplicemente un preludio alla successiva storia di Caino e Abele. Si deve invece ricordare che secondo la prospettiva della narrazione biblica la nascita di Caino è la prima nella storia umana, è emblematica, racchiude in sé l'esperienza di tante nascite e il suo racconto ha quindi un grande insegnamento da trasmettere. Nel valutare il messaggio di Gen 4, 1 ci lasciamo guidare, oltre che dalla nostra, anche dall'esegesi giudaica.

La Bibbia vede la propagazione della razza umana nel modo seguente. All'origine sta la prima coppia, creata da Dio, ma poi lo sviluppo della stirpe umana si realizza per via naturale, attraverso la riproduzione. Questo non comporta però l'abbandono delle creature da parte del Creatore: Egli è presente ed operante nella nascita di ogni uomo. In modo eccelso questa verità è espressa da *Bereshit Rabbah* in un commento alla preposizione **אֵת** che regge il nome divino in Gen 4, 1: "In precedenza Adamo è stato creato dalla terra e Eva è stata creata da Adamo; da qui in poi: 'a nostra immagine, secondo la nostra somiglianza' (Gen 1, 26) – non c'è uomo senza donna e non c'è donna senza uomo e non ci sono loro due senza la *Shekinah*"⁵⁰. Il testo evidenzia ancora una dimensione della nascita di Caino: l'uguaglianza dell'uomo e della donna. La donna non è creatura inferiore perché è tratta dall'uomo. Anche se Adamo è all'origine di Eva, con la stirpe umana le cose stanno diversamente. L'uomo ha bisogno della donna e la donna ha bisogno dell'uomo, il che si verifica in modo particolare nella procreazione: nessuno dei due può dare la vita da solo. Essi però non sono

⁵⁰ את ה' – לשעבר אדם נברא מאדמה וחיה נבראת מאדם, מכאן ואילך "בצלמנו כדמותנו" (א, כו) – לא" *cf.* A. A. HALEVI (ed.), *Midrash Rabbah. Bereshit Rabbah I*, Tel-Aviv 1956, *parashah* 22, 2 (p. 158).

uczestniczenia w Bożym dziele stwarzania. Wystarczy przytoczyć słowa włożone w usta „matki żyjących” przez Rashi’ego: „Gdy [Bóg] stworzył mnie i mojego męża, stworzył nas sam, ale w tym [w zrodzeniu Kaina] współuczestniczymy z Nim”⁵². Pomoc w narodzinach Kaina przyszła z góry, od samego Stworzyciela; także z woli Boga człowiek uczestniczy jako współ-stworzyciel w cudzie przekazywania życia. W ten sposób, Adam i Ewa otrzymują ich najcenniejsze dobro – syna. Łaska ta będzie doświadczeniem wszystkich par, które po nich przyjdą.

* * *

Próba analizy dokonana tutaj pokazuje, jak przekład – choć będący do przyjęcia – może nie wyrażać zadowalająco znaczenia oryginału. W przypadku Rdz 4, 1 znaczenie jest uzależnione od wyboru znaczeń danym szczegółom gramatycznym i pojedynczym słowom. Tłumacz musi być świadom napięć i rozmaitych możliwości rozumienia, które skrywają się w tekście. By przełożyć Pismo święte, nie wystarcza kompetencja filologa, ponieważ tekst musi być umiejscowiony w myśli starożytnego Bliskiego Wschodu i refleksji biblijno-teologicznej.

Na podstawie takiego podejścia do tekstu, nie wykluczając innych możliwości, najlepszy wydaje się następujący przekład: „Potem Adam obcował z Ewą, swoją żoną; ona poczęła, urodziła i powiedziała: <Zrodziłam mężczyznę z pomocą Pana>”.

O. Pius Krzysztof Baranowski OFM
 Prow. Niepokalanego Poczęcia N. M. P.
 w Polsce

⁵² כשברא אותי ואת אישי, בלבדו בראנו, אבל בזה אנו שותפין עמו por. COHEN (wyd.), *Mikra'ot Gedolot. Genesis I*, s. 58.

soli ma nel generare la prole è con loro Dio. Infatti, non ci può essere un atto di procreazione e la nascita senza la presenza di Dio⁵¹.

Propagare la stirpe umana è compito della coppia uomo-donna che così continua l'opera della creazione. L'uomo e la donna sono allora collaboratori nella co-creazione della vita nascente del bambino. L'esegesi giudaica spiega perciò l'esclamazione di Eva con l'idea di partecipazione all'opera divina della creazione. Basta citare le parole messe in bocca alla "madre dei viventi" da Rashi: "Quando [Dio] creò me e il mio marito, lui da solo ci creò, ma in questo [nella generazione di Caino] noi partecipiamo con lui"⁵². L'aiuto per la nascita di Caino è venuto dall'alto, dal Creatore stesso; così anche è per volontà di Dio che l'uomo partecipa quale con-creatore nel miracolo della trasmissione della vita. Così, con la benedizione di Dio, Adamo ed Eva ottengono il loro bene più prezioso, il figlio. Questa grazia diventerà esperienza di tutte le coppie che verranno dopo di loro.

* * *

L'analisi qui condotta mostra come una traduzione, pur essendo accettabile, può non esprimere in modo soddisfacente il senso del testo originale. Nel caso di Gen 4, 1 la questione del senso rimane discutibile dipendendo dalla scelta dei significati dati ai dettagli grammaticali e ai vocaboli. Un traduttore però deve essere consapevole delle tensioni e delle diverse possibilità di comprensione che si celano nel testo biblico. Per tradurre la Bibbia non basta la competenza filologica, perché il testo deve essere collocato nel flusso del pensiero antico-orientale e biblico-teologico.

In base a questo tipo di atteggiamento verso il testo, si propone, senza escludere altre possibilità, la seguente interpretazione: "Poi, Adamo si unì a Eva, sua moglie, essa concepì, partorì e disse: «Ho generato uomo con l'aiuto del Signore»".

P. Pius Krzysztof Baranowski OFM
Prov. Immaculatae Conceptionis B. V. M.
in Polonia

⁵¹ Cf. 1Cor 11, 11-12.

⁵² כשברא אותי ואת אישי, בלבדו בראנו, אבל בזה אנו שותפין עמו cf. COHEN (ed.), *Mikra'ot Gedolot. Genesis I*, p. 58.